

POLOŽAJ ŽENE U RAZLIČITIM ETNIČKIM SKUPINAMA U BARANJI

U jugoistočnom Podunavlju, u Baranji i njezinom neposrednom susjedstvu, možemo promatrati različite lokalne kulture, odnosno etnografske skupine u kojima je uloga žena i djevojaka bila vrlo različita. Bilo bi svakako vrlo korisno da se temeljito prouče sve te kulture jer je upravo taj ženski element, neposredno ili posredno, prisutan u svakom od tih područja – međutim, to bi bio ogroman posao. U svojem bih predavanju stoga želio razmotriti ulogu žene samo u okviru obiteljskog života različitih etničkih skupina, i to samo na osnovi nekoliko zapisa suvremenika iz vremena između 1845. i 1900. godine.

Bilo bi pogrešno kad bi se prilikom takvih istraživanja na osnovi izvanjskih pojava donosili zaključci o ulozi i statusu žene. Pojmove kao što su emancipacija i prava žena moramo potpuno isključiti te umjesto njih stvoriti, tj. uvesti posve nove koji su prikladni da se njima karakteriziraju tradicionalna društva i da se pomoću njih omogućiti klasifikacija mogućih različitih odnosa između muškarca i žene. Emancipacija i građanska prava žena jesu pojmovi koji su bili uvedeni građanskim političkim pokretima te se odnose na javni život kao što su pravo glasa, zauzimanje različitih službi i položaja itd., ali ne na obiteljski život. Međutim, i kad se radi o najužem obiteljskom području, valja biti vrlo oprezan ako na osnovi vanjskih pojava zaključujemo o sadržaju. Tako na primjer, kod cigana koji gataju još i danas, muškarci idu 3–4 koraka ispred žena koje idu naizgled ponizno za njima. Međutim, brak je kod te skupine strogo matrijarhalan, a punica ima u obitelji odlučujuću ulogu. Tek kasnije odrastao muškarac može imati posebnu moć nad svojim kćerima, kako proizlazi iz zapisa o procesu koji se prije 30 godina odigrao u Szekszárdu. Takvi bi se primjeri mogli navoditi i u odnosu na mađarske etničke skupine: žene iz Ormánysága (dravska nizina u Baranji) oslovljavale su svoje muževe uvijek sa „Vi“ („ked, kegyelmed“) te im se sve do prvog svjetskog rata nikada nisu obraćale sa „ti“ („ked“ dolazi od izraza „Vaša milosti“), ali su te žene ipak uživale relativno veću slobodu nego mnoge druge koje su već upotrebljavale oblik „ti“.

U drugoj polovici prošlog stoljeća odigrale su se u kulturi seljačkih etničkih skupina ogromne promjene koje se mogu lako zapaziti u našim izvorima. Te se promjene mogu ocijeniti kao početak raspadanja tradicionalnog seljačkog društva. U to vrijeme dolazi na tom području do raspadanja velikih obitelji većine mađarskih i južnoslavenskih etničkih skupina (Nijemci u doba svog naseljavanja više nisu bili u velikim seljačkim obiteljima). Razvoj u tom vremenu možemo označiti kao stvaranje građanskog elementa ili kao razvoj u smjeru prema suvremenom građanskom društvu. Taj je razvoj samo kod nekih etničkih skupina imao za posljedicu smanjenje opterećenja žene, i to drastičnom kontrolom rađanja. To je pak dovelo do jednako tako drastičnog brojačnog smanjenja, dapače sve do izumiranja nekih etničkih skupina.

Što se tiče uloge žene u obitelji, možemo na osnovi naših izvora ispitati tri teme:

1. slobodu u izboru bračnog druga,
2. pravo vlasništva i ulogu žene u podjeli rada u obitelji,
3. slobodu žene u određivanju broja potomaka i kontroli rađanja.

1. Izbor bračnoga druga

Što se tiče slobode ženâ u odabiru bračnog druga, potrebno je poći od činjenice da je mladić imao više slobode nego djevojka. To je posljedica ne samo veće inicijative mladića nego i činjenice da je žena uvijek bila nekoliko godina mlada od svojega partnera, barem u mađarskim etničkim skupinama. Ta razlika u godinama ima naročito značaj ako se radi o preuranjenim brakovima. Tako godine 1848. općenito možemo pročitati o mađarskom seljačkom stanovništvu: „Naš narod degenerira zbog preuranjenih brakova.“ Jedan seoski svećenik piše u isto doba o ženidbi Mađara u okolici Pécsvárada: „Prema starim orijentalnim običajima mlada se zapravo kupuje... Mladoženja ne samo što daje za mladu, i to 5, 6, 8, 10, 12 forinti, nego joj kupuje na dar i nešto odjeće; ako je djevojka lijepa i kći bogatijih roditelja, kupit će više, ako je manje lijepa ili je kći siromašnijih roditelja, manje. Odjevni predmeti koje mladoženja daruje nevjesti jesu: krzneni kaputić, vuneni kaput, krzneni zobun, vuneni zobun, suknja, pregača, marama za glavu, par žutih ili crvenih čizama. K tome on snosi sve troškove vjenčanja, koji se mogu popeti i do 70, 100, 150 forinti“¹.

Sličnih zapažanja nalazimo i kod kalvinističkog dušobrižnika na prijelazu stoljeća, i to iz Podravlja, tj. Ormánysága: „Kupovina i prodaja nevjeste ne može se ni u jednom narodu naći u tako čistu obliku kao kod Mađara iz Ormánysága. Tu se djevojka u najstrožem smislu riječi – kupuje. Kada mladić ima svojih 18–20 godina, roditelji se pobrinu da mu nađu ženu. Pri tome ne pomažu samo roditelji, rođaci i susjedi. Preporučuje se više djevojaka, dok se ne postigne suglasnost, a u pravilu je to ona koju mladić sam odabere. Međutim, ponekad je prisiljen da se oženi i protiv svoje volje. Djevojka pak moli roditelje da je ne prodaju previše jeftino, jer bi to bila sramota. Bogatije djevojke stoje 150–200 kruna, siromašnije 50–100“².

Otrprike 40 godina kasnije zabilježeno je sjećanje prema kojem je prije 60–80 godina „još bilo tako da su roditelji odabirali djevojku za svoga sina te nije bilo važno da li su se voljeli ili ne“³. Sklon sam takva sjećanja smatrati shematiziranim: ona naglašavaju uvijek samo ono što je neobično. Protiv drastičnog ograničenja slobodnog izbora govori običaj tzv. djevojačkog sajma. To je svečanost prilikom koje mladež ima mogućnost da sklopi poznanstva koja bi dovela do ženidbe. Stanovnici Ormánysága imali su svoj djevojački sajam u Siklósodonyu. Odatle potječe vrlo slikovit opis načina na koji mladić traži svoju najdražu i kako je dariva. – Opis je nastao otprilike krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća⁴.

O području Hegyháta u Mađarskoj nemamo nikakvih podataka o roditeljskoj prisili. Naš izvor potječe iz konca prošlog stoljeća te se u njemu naglašava da mladež oba spola tu može zajedno plesati do kasno u noć – to kod drugih skupina u Mađarskoj, gdje su djevojke nakon zalaska sunca morale ići kući, nije bilo moguće. Vanbračna djeca ipak su bila rijetka jer kod Mađara trudne djevojke nisu donosile djecu na svijet⁵.

Najzdraviji i najjači muškarci bili su oni iz Srbije – tako čitamo kod Hölblinga iz godine 1845: „Srbi zaruče svoju djecu već u kolijevci te se mladići žene u dobi od 14–15 godina, i to većinom djevojkama starijim 4–5 godina. Srpski mladić nikada se ne seli u kuću svoje žene, nego je dovodi svojim roditeljima, bez obzira na to koliko članova obitelji tamo već živi. Srpski mladić i djevojka nikada ne idu služiti jer je za njih sramota da budu sluge ili sluškinje. Tako se često dešava da se u jednoj kući može naći 10 – 12 bračnih parova i 40 – 50 duša. Najstariji muškarac ima neograničenu vlast nad čitavom obitelji“⁶.

1) Hölbling 1845 66.

2) Lukácsy é.n. /cca 1900/ 26.

3) Kiss 1937 113.

4) Várady 1896 I.

5) Várady 1896 I. 234.

6) Hölbling 1845 80.

Godine 1896. međusobno su se razlikovale dvije skupine Hrvata u Baranji. Ljudi koji žive u oblasti Mohács i Baranyavár (tj. uzduž Dunava i u zakutku uz zavoj rijeke Drave) imaju snažna tijela, lijepe i stasite građe. Oni, pak, koji žive u oblasti Pécsvárad, Pécsa i Siklósa općenito su slabije građe⁷. Vjerojatno se na njih odnosi zapis iz 1845. godine u kojem se spominje da mladić od 12 godina nerijetko ženi 24–28-godišnju staru usidjelicu „curu“, te da su stoga njihovi potomci patuljasti i degenerirani. Gotovo je nezamislivo da među njima ima ljubavi ili sklonosti⁸.

Nijemce su već u to doba hvalili kao najmarljivije stanovnike Baranje. „Nijemac već kod sklapanja braka ima na umu dobit. Od 10 brakova jedva se može naći jedan za čije je sklapanje razlog bila ljubav, a ne ekonomske prilike. Tako, na primjer, stara udovica u pravilu dobiva mladog muža ako je bogata, a stariji, ali bogat, udovac općenito za ženu uzima mladu djevojku“⁹. S kraja stoljeća također čitamo: „Užitke spolnog života upoznaje mladež oba spola već vrlo rano. Njihove djevojke ne smatraju svoje djevičanstvo nečim što bi trebalo suviše dugo čuvati. Roditelji više paze na rasplodnu stoku nego na svoju djecu koja cijele noći lutaju van kuće, kad roditelji, iscrpljeni, već spavaju.“

2. Uloga žene u obiteljskoj podjeli rada. Pravo vlasništva.

U području Ormánysága oko godine 1845. više nema velikih seljačkih obitelji. Seljaci dijele svoja nasljedstva te žive u kućama koje su vrlo blizu jedna drugoj na uskim ledinama. Hölbling hvali ljepotu ovdašnjih žena koje su bile u velikoj suprotnosti sa zakržljalim muškarcima¹⁰. Krajem prošlog stoljeća u opisu već spomenute kupovine nevjeste, čitamo i slijedeće: „Na osnovi poznavanja činjenice o kupovini nevjeste mogli bismo zaključiti da je ona ropkinja u kući svoga gospodara. To, međutim, uopće nije točno, nego je posve suprotno. Ona ima točno određena prava. Posjeduje vlastitu blagajnu, potpuno neovisno od svoga muža... Bez žena se ne rješavaju ni javna pitanja... Žene sudjeluju u svim poljskim radovima, osim u oranju. Kod kuće pomažu u hranjenju stoke, a brinu se osim toga za domaćinstvo i odgoj djece. Muškarci se zimi većinom odmaraju, ali ne i žene; one rade s lanom i konopljom“¹¹. U drugom pak opisu čitamo od čega „živi“ ta odvojena blagajna žene. „Osim povrtnjaka, polja lana i konoplje predstavljaju pravo carstvo žena. Svaka zarada pripada gospodaru kuće, ali prinosom od povrtnjaka, lana i konoplje raspolažu žene. Žena iz Ormánysága oblači sve članove obitelji u bijelo rublje; tako je još i danas (1896). Međutim, ona ne zazire od ostalih radova te se, ako je potrebno, natječe sa svojim u poslu. Ona mlati žito i sakuplja sijeno ili snoplje, u nuždi i kosi, ali mudar muž neće to nikada dopustiti.“ Dalje čitamo na istom mjestu: „Za žene iz naroda lan i konoplja važni su proizvodi. Žene iz Ormánysága uglavnom na njima zarađuju novac. Veći dio sirovog materijala iskoriste za kuću, ali im ostaje i za prodaju“¹².

O ženama iz zakutka uz zavoj rijeke Drave i iz okolice Siklósa piše: „Ljepota mađarskih žena u oblasti Siklós naročito je upadljiva. U snježnobijeloj platnenoj odjeći, sa svojim lijepim stasom i dražesnim licem, one nisu samo zgodne nego izrazito lijepe te su prava suprotnost neobrijanim muškarcima koji svoja tijela vrlo pažljivo premazuju mašću. Žene posve sakrivaju svoja lica u marame kako bi očuvale ljepotu, a mnoge od njih se i narumene“¹³. (1845) Pedeset godina kasnije piše i Várad: „Mlade žene i one srednjih godina oblače se po najnovijoj modi te tjeraju začuđujuću raskoš.“

7) Várady 1896 I. 119.

8) Hölbling 1845 149.

9) Hölbling 1845 87.

10) Hölbling 1845 81, 65.

11) Lukácsy é.n (cca 1900) 26.

12) Várady 1896 188, 174.

13) Hölbling 1845 93.

Do danas su upotrebljavale svilu i baršun, ali sada naručuju tkanine koje su upravo došle u modu te šiju haljine prema pariškim krojevima. Osim takvog luksuza te su žene preuzele i korisnije i pametnije običaje: kupanje, mazanje kose, njegu kože ruku i lica. One također raskošno odijevaju malu djecu. Ovdašnji muškarci ponašaju se tako viteški da je položaj žene izvanredan. U mnogim slučajevima ona je vlasnica zajedno sa svojim mužem te u obitelji uživa uvijek dužno poštovanje¹⁴.

„Najstarija žena vodi kućanstvo, peče i kuha, mlade vezu, a rade i u polju. Treba napomenuti da mlada žena koja ima svekrvu sposobnu za rad ne zna ni peći ni kuhati, pa makar imala i 40–50 godina. Dešava se da ne zna ni kruh ispeći“¹⁵.

U okolici Pécsvárada bile su velike obitelji uobičajene još oko 1845. „Kada počnu poljski radovi, najstarija žena ostaje kod kuće, kuha ručak i večeru, brine se za perad i njeguje djecu, a ostale idu raditi u polje i u vinograd. Zimi predu i tkaju, svaka za svoju obitelj, te o tome vode računa i kod sijanja konoplje. Stoga postoji onoliko zasebnih vrtova konoplje koliko žena živi pod jednim krovom. Muž se slabo ili uopće ne brine za odjeću svoje žene. On smatra da je svoju dužnost u pogledu toga jednom zauvijek obavio vjenčanim darom pa su žene prisiljene da komad vrta osiguraju sebi za vlastite svrhe. One prodaju duhan, mrkvu i mak koji su tu posadile tako da od utrška mogu nabaviti najpotrebnije odjevne predmete“.

Drugi svećenik na sličan način opisuje i to vrijeme i taj kraj: „Kućanstvo se vodi prilično neobično. Ako više bračnih parova gospodari zajedno, novac se povjerava najstarijemu. Novac je u rukama gazde. On plaća porez te nabavlja odjeću za sve muške članove obitelji. Žena se sama brine za svoju odjeću, a i za odjeću svoje djece. Ona izrađuje bijelo rublje za svoga muža. Novac koji je za to potreban nabavlja prodajom tzv. sitnica kao što su perad, jaja, platno, konoplja, grah. Ponekad je čak prisiljena da krade iz sjenika i ambara. Ako je u kući više žena, zarada se pravedno dijeli. Najstarija je od njih domaćica. Ona kuha i peče sama, a ostale rade kao pomoćnice. Tako se dešava da se mogu naći i 40–godišnje žene koje ne znaju ni kuhati ni peći“¹⁶.

Oko godine 1896. čini se da je također u Hégyhatsu vrijeme velike obitelji prošlo. Naglašuje se da ovdašnje žene vrlo mnogo rade, mnogo više od žena ostalih mađarskih etničkih skupina. One u većoj mjeri sudjeluju u poljskim radovima, a pri tome se odijevaju jednostavnije, skromnije te manje rasiplju za kozmetiku. Kod kuće više ne tkaju kao što su to činile još donedavno. Položaj žene se tu promijenio te one žive sličnije njemačkim ženama nego ženama iz drugih mađarskih krajeva. Također se naglašava da je ta pretjerana marljivost naučena od Nijemaca. „One se više naprežu, brže stare, imaju manje vremena i volje za uređivanje. Nevjera je kod njih rjeđa nego kod onih koje su bogatije i žive lagodnije“¹⁷.

O Šokcima iz Drávaköza saznajemo da već na prijelazu stoljeća imaju po jedno dijete, te ih stoga ima sve manje. Ostali još žive u velikoj obitelji, ponekad i 7–8 bračnih parova zajedno, u jednom kućanstvu. Osim rada u kući žene obrađuju vrt i obavljaju radove sa sijenom. Jedna od njih je „reduša“, odnosno dežurna, koja se svaki dan smjenjuje. „Reduša“ kuha, peče, obavlja sve kućne poslove, dok druge predu, tkaju i šivaju. One predu i noću pa ponekad spavaju samo 1–2 sata. Sve žene njeguju svoga muža i djecu. Kada rade u polju, „reduša“ im donosi jelo. Dječak koji završi školu tjera svinje ili ovce na pašu. Djevojčica ostaje kod kuće, šije i veze, te priprema svoj miraz. Samo ako je nužno potrebno, ona pomaže i izvan kuće. Međutim, ona ne pomaže u kućanskim poslovima. Tek nakon vjenčanja počinje da uči kuhati i peći. Mlada žena ostaje još godinu dana u kući, čisti sobu, kuhinju i komoru, donosi vodu,

14) Várady 1896 278.

15) Várady 1896 274–276.

16) Hölbling 1845 67.

17) Várady 1896 234.

skida navečer muškarcima cipele na vezanje, a svaku im subotu pere noge. Nakon toga ona je godinu dana oslobođena kao „ređuša“, ne kuha niti peče¹⁸.

Kod Šokica obiju skupina uobičajena je upotreba rumenila i crnila za obrve¹⁹.

3. Žena i njezino potomstvo

To je pitanje usko povezano s prethodnim. Mađarska i južnoslavenska obiteljska zadruga (sa sistemom jednog djeteta samo vertikalno, a ne horizontalno) pošteduje djevojku i mladu ženu, daje im velike mogućnosti da razviju svoju žensku ljepotu te da je čak umjetno podrže rumenilom i skupocjenom odjećom. Odlaganjem poroda prvog djeteta ona ima mogućnost da živi razuzdano i lakomisleno (prema toj napasti nije bilo mnogo otpora). Svoju radnu sposobnost djevojke i mlade žene većinom koriste za raskošno i umjetničko opremanje vlastitih haljina. Od rada i djece poštedena i za spolni život slobodna žena nalazi se pod odlučujućim utjecajem svoje svekrve ili majke. One i teoretski, a i u praksi, određuju broj djece. Tako je to bilo u toku čitavog 19. stoljeća u Ormányságu i u području uz zavoj rijeke Drave, u okolici Siklósa. Njnjihov muž, a ni jedini sin nisu gazde niti imaju pravo na vlasništvo sve dok otac (svekar) živi. Sin također ima slobodu za razuzdan spolni život. Bezbrizan, slobodan život mladih žena zasjenjen je ipak strahom od neželjene trudnoće. Što o tome kažu izvori?

„U Ormányságu mlada žena rijetko dobija dijete u prvim godinama braka. – Pustite je neka uživa u životu! Ima vremena da se gnjavi s djetetom! Zašto bi dozvolila da njezina ljepota tako rano uvene? Tek u 3. ili 4. godini braka rađa se novi član obitelji. Rijetko za njim slijedi i drugi... Jedan ili dva...“ Dijete odgaja jedna od baka. Ona dijete razmazuje, dozvoljava mu mnogo više nego roditelji, a ponekad ga štiti i od njihovog pravednog gnjeva²⁰.

Iz zakutka uz zavoj rijeke Drave: „Mladi bračni par, gotovo bez iznimke, dobiva dijete tek nakon 6–7 godina zajedničkog života. Ako ono umre, rađa se još jedno; isto tako ako je prvo bilo djevojčica. Rascvjetale mlade žene venu od počinjena grijeha i postaju suhi skeleti, ili pak umiru u grijehu...“ Baka ne obavlja samo kućanske poslove. Tako je to i s odgojem djece. Majka samo doji svoje dojenčce. Njega, čišćenje i briga oko djeteta zadatak je bake – ako je u životu. Čak i onda kad je dijete noću nemirno, starići bdiju nad njim i tješe ga da bi se mlada majka mogla odmarati. Priznata je činjenica da su djed i baka – zahvaljujući većoj razlici u godinama – mnogo nježniji, požrtvovniji i iskusniji nego mlada majka. Otuda i beskrajno pažljiva i brižna njega razmazanog djeteta. Ono predstavlja za njih jedinu nadu u nastavak obitelji, a dok je ono živo, ne dolazi drugo...“²¹

O Srbima u Srijemu čitamo slijedeće: „Naše žene, prije svega mlade, čuvaju se da ne dobiju dijete kao nečiste duše od tamjana. Njemačka pak žena nije mirna dok ne vidi u svakom kutku kuće dva do tri djeteta. Kod nas se dijete zanemaruje, majka ga uzima samo onda na ruke kad ga doji ili pere, a otac se stidi svoje krvi... . Mađari nas slijede u tom običaju. Zato propadamo. Nijemac u Mađarskoj, posve suprotno, uzima svoje dijete na ruke i nosi ga kroz šokačko selo ponoseći se darom Gospodnjim i plodnošću svoje žene... . Nijemac i njegova žena ne stide se da s komadom kruha, namazanim maslacem ili marmeladom, idu na posao te da ga putem jedu. Njemica se ne stidi da sjedne na kola i tjera konja ili vola kad ide na rad ili se vraća, dok se naše žene toga boje kao vatre. Njemačka žena nosi svoje dijete sa sobom kad ide raditi, a kad ga nahrani, polaže ga u mekanu kolijevku napravljenu od privezanog platna gdje ga blagi Božji povjetarac na svježem zraku uspavljuje. Ali naše žene nose svoju mršavu malu djecu u prljavim jastucima za zamatanje, bacaju ih na travu ili pod grane gdje ga napa-

18) Várady 1896 294–296.

19) Várady 1896 127.

20) Várady 1896 274–276.

21) Várady 1896 278.

daju insekti, ili u brazdu gdje ih sunce prži, a njihove im majke žele smrt... . One ih odgajaju bez ljubavi i samilosti... . Međutim, kad malo dijete ponaraste i postane pametnije, počinje se voljeti, ali tada čak i pretjerano te postaje neobuzdano i raspušteno“²².

„Njemačka žena živi samo za posao i za svoju djecu. To je djecom bogato pleme; ako se među njima i nađe poneki ljepši cvijet, on ubrzo vene, postaje ozbiljan, dapače brzo stari“²³.

CITIRANA LITERATURA

Hölbling, Miksa, Baranya vármegyének orvosi helyirata. Pécs 1845.

Kiss, Géza, Ormánység. Budapest 1937.

Lukácsy, Imre, Ormánység népe. Pécs 1900.

Modrosic, Blaž, Cicovski božjak. Bunjevačka i šokačka vila 1874.

Várady, Ferenc, Baranya multja és jelene. I.–II. Pécs 1896.

22) Modrosic 1874.

140) 23) Várady 1896 266.